

l'ús dels verbs *esser* i *estar*. Globalment la descripció que en fa és encertada, però de vegades qualche exemple és irreal i, per això, també ho és la deducció que en treu. Així, no són mallorquines les construccions «no n'estava gens ni mica, de penedida» i «que en vius de bé, filla» (p. 243), que adueix com a exemples d'un tipus de *de partituu*; són frases extretes d'obres literàries d'autors mallorquins influïts per la llengua literària no mallorquina. Quant al paràgraf dedicat als verbs *ésser* i *estar*, un tema de gran complexitat, és excessivament curt i concretat a contrastar que el mallorquí encara diu *On és en Joan?* enfront del català central acastellanat *On està el Joan?* Hi podria haver, en aquest apartat, altres particularitats sintàctiques del mallorquí, com l'ús del pronom *hi* en construccions copulatives (*no hi estic gens*, (*d'*)*enamorat*) i la perífrasi *tornar* + *infinitiu* per a expressar repetició (*no t'ho tornaré dir!*). Són possibles altres petits retrets d'aquest tipus, però en prescindiré, perquè al cap i a la fi són petits detalls dins una descripció bastant reeixida del dialecte mallorquí. On sí crec que val la pena que hi faci algunes remarques és a l'apartat de lèxic, una llista de paraules (i variants morfològiques, com *cementeri* o *anou*) que considera típicament mallorquines i contrasta amb les corresponents qualificades d'"estàndard". Si majoritàriament la llista és acceptable, en bastants de casos és sorprenent. Ho és, per exemple, quan a *atracar-se* contraposa *apropar-se*, invenció moderna d'influència castellana pel genuí *acostar-se*; o també quan afirma que *petó* és el mot estàndard per *besada*; o quan fa un femení **blanda* de *blan*; o quan considera que el castellanisme modern, urbà i sobrer *follar* és l'estàndard del mallorquí *boixar*; o quan contraposa *calentar* a *escalfar*, perquè la forma mallorquina és *encalentrir*, i *escalfar* també és usat, bé que més restringidament. *Cossigolles* és tan mallorquí com *pessigolles*, i una *cucamolla* no és un *escarabat*, ni –sobretot!— una *cucavela* no és un *cuc de llum*... N'hi ha més, d'aquests casos poc encertats, que no citaré aquí per a no cansar el lector, però que si li interessen a l'amic Hans-Ingo els hi faré arribar ben de gust.

També sorprèn que, després d'haver classificat a l'inici l'àrea catalana com a de pas entre la ibero-romànica i la gal·loromànica, a la pàgina 196 la consideri directament ibero-romànica: «Dieses Merkmal ist eine mallorquinische Innovation gegenüber der restlichen Iberoromania...» «Außerhalb der Iberomania hau auch das Okzitanische die Sonderformen nach Präposition aufgegeben...» I precisament en un cas en què el català, i més el mallorquí, coincideix amb l'occità!

Creç que un bon paràgraf que resumeix bastant bé el resultat de tota l'exposició del llibre és aquest (p. 261):

Das traditionelle Mallorquinische ist ein Dialekt, in dem sich starke ostkatalanische Züge mit weniger ausgeprägten westkatalanischen Konservatismen und genuinen eigenen Lösungen mischen; verschiedene rezente und noch ablaufende Sprachwandelprozesse geben dem urbanen Mallorquinischen demgegenüber schon deutlich klarere ostkatalanische Züge. Das Mallorquinische ist also ein Dialekt mit ausgesprochener Eigenständigkeit, der aber gerade in jüngster Vergangenheit immer stärker mit dem Zentralkatalanischen konvergiert.

Com a epíleg, el llibre inclou un igualment interessant capítol dedicat a l'espanyol en boca dels mallorquins.

Jaume CORBERA POU
Universitat de les Illes Balears

ROIG, Jaume (2010): *Spill*. Edició crítica d'Anna Isabel PEIRATS. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2 vols. (397+500 p.) + cd-rom. («Clàssics valencians»).

No fa gaire, quan ressenyava l'edició de l'*Espill* de Jaume Roig preparada per Antònia Carré, en les pàgines d'aquesta mateixa revista (Ysern, 2009: 524-529), ja esmentava l'edició crítica d'Anna Isabel Peirats com *in fieri* —si deixem de banda la seva existència com a tesi. El que llavors era un futuri-

ble més o menys *aviat* —és a dir, posat en via—, ha arribat al final del camí —o a l'inici, segons es miri— en forma de bell estoig amb dos volums, acompanyats d'un CD-ROM. Deixem, però, la corfa i anem al gra. La disposició en dos volums permet a Peirats separar diàfanament l'edició textual, estrictament parlant, del ric material complementari que dedica al seu estudi. Així les coses, les quasi quatre-centes pàgines del primer volum es divideixen en dues grans parts: la primera, just després de la presentació —a càrrec del prof. Albert Hauf—, sota el títol «El text, l'autor i l'obra. Estudi introductor» (I, 23-272)¹ i, la segona (I, 273-397), sota el d'«Estudi codicològic i transmissió textual de l'*Spill*».

La primera part comença amb unes notes biogràfiques sobre l'autor i una descripció general de l'obra —I, 23-39—; en un segon apartat —el més extens: I, 39-108—, hi trobarem l'estudi sobre la composició i estructura de l'*Spill*, així com un acostament a un dels problemes que, tradicionalment, més interès ha despertat: el sentit, la interpretació de l'obra; la tercera i quarta secció —I, 109-150 i 150-188, respectivament— es dediquen a l'estudi de les dues mines temàtiques més importants del poema: la de la medicina entesa en clau moral i la de l'antifeminisme i la misogínia; el cinquè capítol estudia les relacions existents entre les *Lamentations de Matheolus* i l'*Spill* —I, 188-222—, alhora que els dos darrers —I, 222-248 i 248-272, respectivament— aprofundeixen en l'estudi estilístic de l'obra i en la seva recepció. La segona part ofereix un detallat estudi codicològic de les cinc primeres impressions de l'*Spill* —I, 273-287—, una descripció de l'aprofitament de l'obra de Roig per part de l'erudit Antoni Bastero (1675-1737) —I, 287-292— i un estudi exhaustiu de la transmissió textual de l'*Spill* —I, 292-355—. Tot l'esforç vessat en aquestes pàgines acaba en unes conclusions —I, 357-364— seguides d'una àmplia bibliografia.

El segon volum conté estrictament l'edició de l'*Spill* de Jaume Roig i, de fet, l'aparat complementari se subordina específicament a facilitar-ne la lectura i la consulta del text. Aquest volum s'obre amb unes poques pàgines dedicades, com és de costum, a la descripció interna del manuscrit base, en aquest cas, del ms. Vat. Lat. 4806, i a la indicació de les abreviatures que seran emprades al llarg de l'edició. Aquesta es disposa a doble columna, amb estricta i ben palès respecte del tetrasíl·lab propi i característic de l'obra² —llevat, lògicament, del cas de la *Consulta*, l'única part de l'obra que no segueix aquest esquema mètric. A peu de pàgina es deixa constància de les correccions pertinents. L'edició es clou amb un imponent aparat de notes (II, 323-479), seguit d'un glossari (II, 481-489) i d'una terna d'índexs (un de temàtic, un altre d'antroponímic i un de toponímic). El plat fort en fet de materials auxiliars el trobarem, però, en el CD-ROM que acompanya aquest volum i que inclou una versió en PDF del text de l'edició i un segon PDF, de cinquanta pàgines ben atapeïdes d'informació. Més tard tornarem sobre aquest abundós tresor.

Amb aquesta descripció superficial del treball realitzat per Peirats, es fa evident que els objectius que aquesta es plantejava en el prefaci (I, 19-21) han estat perseguits tenaçíssimament: d'una banda la fixació del text —tant pel que fa a la seva lectura com a la seva puntuació—, tenint en compte la necessitat de resoldre les no poques deturpacions que ha patit al llarg de la seva història editorial —resumida críticament per l'editora en una aportació anterior (Peirats, 1998); d'altra banda, la necessitat de bastir un bon aparat d'ajudes interpretatives —una anotació exhaustiva— que permeti al lector actual franquejar el mur dels més de setze mil tetrasíl·labs, que, comptat i debatut, tendeixi ponts per damunt de les distàncies culturals que n'entrebanquen la recta intel·lecció.

Peirats, d'entrada, forneix al lector les dades essencials sobre l'autor i la seva obra, tot començant amb una biografia concisa però ben actualitzada, on sorprèn gratament la contundència amb què certifica, amb la seva inspecció ocular, que la casa identificada com la de Roig —a prop de la Llotja i del mercat de la ciutat de València— manté la mateixa estructura interna que la descrita en l'inventari de

1. El primer nombre de la referència es refereix al volum. És seguit per la pàgina i, quan cal, indico la nota a peu de pàgina amb «n.».

2. Val a dir que la traïció d'aquests aspectes tan bàsics no ha estat pas estranya en la història de les edicions modernes de l'*Spill*. No repetiré ací el que ja vaig comentar en la ressenya de l'edició d'Antònia Carré, suara esmentada (Ysern, 2009: 525).

béns de l'autor (I, 25, n. 3). En comentar la versificació, s'atura, com és habitual en el conegut hàpax de «comediades», que Roig aplica a les seves «noves rimades» i que Peirats interpreta com sinònim de «migpartides».³ Deixa constància a peu de pàgina (I, 31, n. 16) de l'existència d'una altra interpretació, abonada per un estudi de Carré (2002), que cita en la nota corresponent al vers esmentat (v. 682, II, n., p. 334a). Tot seguit, rescata el títol original de l'obra, *Spill*,⁴ que contextualitza posant-la en relació amb «tot un corrent d'obres que demostren l'obsessió de l'home medieval per l'ordenació i l'exemplaritat» (I, 32), entre les que cita el famós *Speculum quadruplex* de Vincentius Bellovacensis o el *Speculum humanae salvationis*, que «com l'*Spill*, està escrit en forma de versos aparellats, amb el propòsit d'adoctrinar els il·letrats, que també són cridats a participar del missatge del regne promès per Déu» (I, 32). Després, una volta descrita l'estructura de l'obra i presentada la seva sinopsi argumental, l'editora s'enfronta a un dels aspectes cabdals en l'estudi de l'*Spill*: el del seu propòsit.

Efectivament, convé recordar que Riquer (1993: IV, 99), en detectar les inquietants dissonàncies entre el «Jacme Roig que coneixem gràcies a documents i notícies d'arxiu» i l'esperit de les idees i opinions defensades en la seva obra, no se'n sap avenir, car —afirma— l'*Spill* «no és escrit amb humor, sinó seriosament, i si alguns dels seus episodis resulten divertits i pintorescos, això és purament marginal o accidental, car el que hi val i hi té pes és la crua diatriba i l'exasperada virulència». Una virulència que va percebre igualment Carré (1994: 192), qui també ha reflexionat sobre el contrast entre el missatge seriós de l'obra —la promoció de la castedat— i el seu embolcall còmic; una oposició que Peirats, al seu torn, expressa a través del binomi «moralitat/comicitat»: al primer membre correspondria la descripció de la malvestat de les dones amb la finalitat d'exaltar l'única dona virtuosa —la Mare de Déu— (v. 12-16); al segon, el to facciós —que remetria, en última instància, a l'obra de Poggio—, alludit en els v. 684, com a recurs expressiu. La consideració d'aquest binomi mena l'editora a entrar en l'estudi de l'*Spill* com a sermó.

Pabst (1972: 28-29, 292-293), en el seu conegut estudi sobre la novel·la curta —citada també per Peirats—, recorda que la proporció de *prodesse* i *delectare* que jeu a la base de l'exemplaritat podia decantar-se cap a un costat o l'altre segons el gust de l'usuari. La potenciació dels aspectes, diguem-ne, *divertits* dels *exempla* la considera, l'esmentat especialista, particularment típica del pas de l'Edat Mitjana al Renaixement. Potser no li falta raó, si pensem en l'eclosió de les *novelles* —relats breus— durant el s. XVI, però la tendència venia de lluny, com bé ens demostra la crítica que predicadors consumats i *artes praedicandi*, en general, adrecen contra els excessos dels sermonadors més agosarats, els quals, volent acréixer la matèria predicable, no dubtaven a emprar fins i tot acudits vulgars, de dubtós gust —potser facècies?⁵ Mirat des de la perspectiva de la retòrica sermonària, cal reconèixer que l'*Spill* ultrapassa tots els límits. Ara bé, convé tenir sempre ben present que l'*Spill* no és un sermó, sinó una narració en vers que aprofita part dels recursos retòrics d'aquest tipus textual, però sense identificar-

3. Mentre ens trobem davant un hàpax, no hi ha més remei que oferir al lector les dues possibilitats interpretatives. Per més interessants que puguin semblar alguns dels arguments de Carré (2002), també cal reconèixer força a l'associació semàntica d'aquest participi amb un dels trets formals més cridaners de l'obra: l'ús del tetrasíl·lab, precisament. Sense bandejar, a més, la possibilitat d'una ambigüitat voluntària —que el mot expressés exactament els dos semes.

4. Remeto el lector a la meua ressenya sobre l'edició d'Antònia Carré d'aquesta obra (Ysern, 2009: 525), on ja m'havia fet eco de les múltiples variacions que ha patit aquest títol, cosa de la qual deixa també constància Peirats (I, 32, n. 17).

5. En altres llocs he citat l'advertiment de Iacobus a Vitriaco —Jacques de Vitry— al respecte d'aquest tipus de textos (Vitry, 1890: 42), que se serveixen de paraules obscenes, d'un llenguatge indecent: «Scurrialia tamen aut obscena verba vel turpis sermo ex ore predicatoris non procedant.» I, tanmateix, just aquest mateix autor és capaç de matisar, de filar prim (*ibid.*): «Illud insuper in huiusmodi proverbii similitudinibus et vulgaribus exemplis adtendendum est, quod non possunt ita exprimi scripto, sicut gestu et verbo atque pronuntiandi modo, nec ita movent vel incitant auditores in ore unius, sicut in ore alterius, nec in uno idiomate sicut in alio.» Fins i tot sap diferenciar el que és llegut en un context oral del que és acceptable en la llengua escrita (*ibid.*): «Aliquando quidem cum audiuntur placent; cum scripta leguntur, non delectant. Expedit tamen ut scribantur, ut habeant materiam hii quibus Deus dat gratiam auditores incitandi ex modo pronuntiandi.»

s'hi.⁶ A l'estudi d'aquest aprofitament dels recursos hi dedica Peirats un ampli capítol (I, 43-73), en el qual revisa els ingredients d'ascendència sermonària que sostenen l'estructura de l'*Spill*, fonamentalment la voluntat persuasiva del narrador i l'ús d'*exempla*.

Quant al primer aspecte, l'editora remarca la presència de dos narradors. D'entrada, el que inicia l'obra plantejant-la com a narració autobiogràfica —recurs que reforça el seu caràcter exemplar (I, 49-50), que Peirats lliga amb l'exigència essencial que el discurs sermonari sigui fructífer (I, 50). És el narrador-protagonista dels llibres primer, segon i quart. Cal comptar també, però, amb el segon narrador, el del tercer llibre: ni més ni menys que Salomó. Tots dos actualitzen un dels recursos típics dels predicadors a l'hora d'introduir *exempla*: narrar allò que han viscut, que han vist, a més d'allò que han llegit o han sabut per altres mitjans. Bona part dels esdeveniments que desfilen davant els nostres ulls podrien anar encapçalats pel consuetudinari «memini» —«recordo»— que sovint trobem en els sermons. Cada un d'aquests «predicadors» s'adreça al seu propi destinatari —rere el qual podem imaginar el lector, com a receptor últim, extratextual—: el primer, al seu nebot; el segon, al protagonista mateix. I tots dos fan servir, dins del seu discurs, les estratègies apel·latives habituals, que decora Peirats amb les citacions pertinents. Val a dir, però, que l'autoritat i la contundència de Salomó —«Hou bé, no dormes!» (v. 10.255) «ages orelles!» (v. 10.270)— no se la pot pas permetre el primer narrador i aquest fet, com és lògic, marca un to de veu força diferent entre tots dos personatges.

El segon puntal de l'utilatge sermonari de l'*Spill* són els *exempla* (I, 52-73). Peirats, en estudiar-los, comença distingint entre aquests elements primordials dels sermons —als quals consagra un ampli espai, dedicat fonamentalment a descriure'ls i classificar-los— i el concepte d'*exemplaritat*, que recolza en dos bases importants: d'una banda, en la presència d'un narrador-protagonista, «actant implicat en una situació exemplar» (I, 52), cosa que, de fet, convertiria la seva vida en un autèntic *exemplum*, i, de l'altra, en la intervenció de Salomó com a *autoritas* que sanciona una determinada opció vital. La influència del sermó salomònic sobre el narrador protagonista —el canvi de vida a què l'indueix— fa que el conjunt de l'*exemplum* que resulta del conjunt de l'obra sigui parcialment *vitandum* i parcialment *ad imitandum*. Ara bé, dins de la narració mateixa, l'exemplaritat —la lliçó didàctica que es deriva de l'*Spill*— es concreta en el vastíssim conjunt d'*exempla* que aprofita Jaume Roig. I és a aquest conjunt al que dedica Peirats un interessant esforç descriptiu i taxonòmic. Els tipus que en distingeix —d'acord amb les indicacions d'una *ars praedicandi* com la de Francesc Eiximenis— són el bíblic, l'hagiogràfic o piadós, l'històric, el folklòric, el relacionat amb elements de la naturalesa i l'atribuït a l'experiència personal (autobiogràfic). Tot l'estudi que n'elabora se sintetitza en uns útils quadres (I, 69-73) on s'allisten els *exempla* concrets, amb remissió exacta a llur lloc dins de l'obra i amb indicació de la font principal d'on, probablement, procedeixen.

Evidentment, la localització de *totes* les fonts dels *exempla* és pràcticament impossible, però, de tota manera, cal valorar molt positivament la tasca duta a terme per Peirats, perquè és força completa i útil. En l'estudi, la majoria de les narracions són breument comentades, localitzades en el text de l'obra i documentades amb diversos paral·lels —els principals exemplaris, les cantigues d'Alfons X, les obres mestres de la narrativa breu, com ara els contes de Chaucer o Boccaccio, etc.—, entre els quals hi abunden també les obres catalanes —les obres de Francesc Eiximenis, els sermons vicentins, obres com la *Vita*

6. Vull deixar-ho clar, arran del comentari de Peirats (I, 44, n. 25) sobre el meu article al voltant de l'*Spill* i la retòrica sermonària (Ysern, 1996-1997): «[...] el que no està tan delimitat i precís [en el meu article] són les característiques concretes que ens permeten descriure l'obra com a vehicle d'expressió de l'art de la predicació.» Si per «vehicle d'expressió de l'art de la predicació» Peirats hi entén «sermó», llavors és que potser em vaig expressar malament. Penso que Roig aprofita alguns elements retòrics propis dels sermons, dels quals jo vaig estudiar essencialment l'exemplaritat, però sense que això faci de l'*Spill* un sermó. Senzillament, les *artes praedicandi* subministren estris aplicables no pas sols a sermons, sinó a gairebé qualsevol tipus textual fonamentalment persuasiu —no es predica *sols* a través de sermons. Que *lato sensu* parlem de l'*Spill* en tant que sermó és, tot plegat, una llicència útil —de fet, molt útil. Per això no és tan important plantejar-se si l'autor es descuida de la virtut de la brevetat (I, 51 i n. 30), recomanada per les retòriques, ja no sols perquè aquesta pot tenir un caràcter merament tòpic, sinó perquè l'*Spill*, per aquest costat, simplement escapa de les convencions sermonàries, fins i tot hi contravé, precisament perquè no és un sermó.

Christi de sor Isabel de Villena, etc.—, sense oblidar l'aprofitament de catàlegs com ara els coneguts índexs de Tubach, Thompson, Goldberg —només el de *folk-narratives*—, Neugaard, etc. No satisfeta amb això, dreça a més un utilíssim conjunt d'índexs al qual tenim accés en el CD-ROM que acompanya l'edició. Ací en trobarem un de motius folklòrics —on inclou, prioritàriament, les referències al catàleg de Thompson, sense bandejar, quan cal, les del de Tubach— i un índex de paràboles, on inclou els principals autors que també han tractat les paràboles evangèliques aprofitades per Jaume Roig—. I aquests són només dos dels nombrosos índexs que enriqueixen aquesta edició, als quals em referiré més avall.

Tan important com l'exemplaritat en tant que característica definidora de l'*Spill* ho és també el binomi comicitat/moralitat, al qual dedica Peirats un extens capítol (I, 74-108) on, d'entrada, situa la narració de Roig al costat d'obres caracteritzades per una ambigüitat radical —a cavall entre la sàtira o la invectiva moralitzadora i la rialla explosiva o el divertiment enjogassat—, com ara el castellà *Libro de buen amor* (I, 74-75, n. 105), la intencionalitat del qual sempre ha estat objecte de discussió. Comptat i debatut, parafrasejant l'epígraf de la pròpia filòloga, el punt de reflexió és si ens trobem, en l'*Spill*, davant la moral com a objecte de la comicitat o davant la comicitat —a través de la sàtira— com a font de moral. Com que la terbolositat conceptual pot jugar-nos també males passades, Peirats intenta aclarir conceptes com ara «humor», «comicitat», «ironia», etc. (I, 75-76, n. 106) i això li permet afirmar que «en cap cas haurem d'interpretar el matís còmic des de la realitat denotativa» (I, 76, n. 107), com es fa en prendre literalment el menyspreu de la dona que tan sovint s'hi fa palès. A partir d'ací, Peirats troba en l'*Spill*, d'una banda, la lliçó esperable de condemna del plaer eròtic i el rebuig de la dona; però, de l'altra, l'afany d'«assegurar l'eterna rialla, de forma que s'aprofite al màxim el plaer profund per la vida», opció que lliga «a un cert matís d'epicureisme» (I, 77) i que s'estructura en una dualitat «entre el to moralitzant i la perpetuació de la funció lúdica, per tal d'adelitar», la qual generaria «una ironia subtil i antitètica des del mateix començament de l'obra» (*ibid.*), reforçada sempre amb el caràcter versemblant que deriva del pacte autobiogràfic d'arrel exemplar.

A partir d'ací, conseqüentment, Peirats haurà de plantejar-se quina és la proporció dels dos ingredients de la recepta magistral de l'*Spill* o, com ella mateixa diu, «en quin grau els versos de Roig seran aforismals (morals) o facecials (grollers)?» (I, 83). I, per fer-ho, es llança a analitzar la procedència dels elements que expressen l'humor, la comicitat i el sarcasme en una història en la qual fins i tot la pretensió d'adoctrinar i de ser veraç, establerta en el seu prefaci mateix, remet directament al món dels *fabliaux* i, per tant, al dels contes dissenyats per a fer riure (I, 83-84). Aquests elements són l'engany (I, 85-91), la sàtira anticlerical (I, 91-96), l'humor negre (I, 96-98), els insults (I, 98-102), l'eroticisme i l'escatologia (I, 102-108) i descriu detalladament l'ús que en fa Roig, si bé hauria estat interessant que hagués intentat documentar-ne una mica més extensament la utilització en textos com els *fabliaux* —a l'estil del que fa en I, 104, n. 136, on testimonia amb *fabliaux* «el simbolisme còmic dels membres sexuals»— precisament per a establir-hi una relació pel costat del tipus d'humor emprat.

Sigui com sigui, l'estudi de l'humor en l'*Spill* és tan complex com fonamental ja que condiona la duplicitat del sentit de l'obra, que tant remarca Peirats, i que ja es fa palesa en la qualificació dels seus versos, per part de l'autor mateix, com «aforismals», d'una banda, i «facecials», de l'altra (vv. 683-684). No sé si la idea del goig vital s'adiu amb l'*Spill*, on es fa difícil de trobar res de positiu, des d'un punt de vista vivencial. Ara bé, sí és cert que hi trobem el plaer del riure, encara que aquest ens vingui amarat de l'acerbitat d'un sarcasme que fa l'efecte d'abraçar tot l'àmbit de la relació entre l'home i la dona i que, per tan foramidat i exagerat com és, arriba a esdevenir inversemblant, la qual cosa ens fa sospitar que, molt probablement, ací hi ha només un pur joc que consisteix, essencialment, a dir-la com més grossa millor sobre un tema, en el fons, quasi intranscendent i d'allò més adient per moure rialla.⁷

Des del meu punt de mira, més inquietant que el fet mateix de la rialla quasi homèrica que propala l'*Spill* seria el del seu abast. Si Roig «riu de la totalitat orgànica de l'orde establert» (I, 76), ¿ens

7. De tota manera, l'afirmació més contundent que fa Peirats sobre el sentit de l'obra ens l'ofereix en les conclusions de la seva edició (I, 361-363), on, de fet, arriba a proposar que no ens hauríem de plantejar un sentit únic en l'obra (I, 361); més encara (I, 363): «[...] l'autor deixa el treball d'interpretació dels versos al lector».

serà llegut pensar que fins i tot riu de la moralitat mateixa que semblaria defensar? Que no l'està ofegant *per saturació*? No l'està ridiculitzant també? Ja en estudiar l'*Spill* i els mecanismes de la retòrica sermonària em va cridar l'atenció la presència del doble sermó: el que el protagonista fa a partir de la seva vida i el que fa Salomó a partir de la seva. Continuo preguntant-me si el primer podria ser llegit com a caricatura del segon. Amb això no defenso una tergiversació de la lectura immediata del poema, és clar! El que em pregunto és si no guarda amb la misogínia la mateixa relació que el Quixot amb els llibres de cavalleria: la del distanciament a través de l'exageració caricaturesca. I el mateix es podria aplicar respecte a la lliçó moral que, en principi, sembla derivar-se'n. No hi tinc resposta, però. M'ho plantejo com a mera hipòtesi. És ací, però, on el contrast, que notava Riquer, entre la vida de l'autor i el caràcter de l'obra podria ser un reactiu interessant per a netejar l'objecte d'estudi i veure'l més clar.

L'altre fil amb què es teixeix l'apassionant tapís de l'*Spill* és el de la medicina —no debades el seu autor era metge—, també lligat a la moral i, sovint, de bracet de la teologia, com bé explica Peirats (I, 109), ja que, mirades metafòricament, totes dues disciplines estan íntimament vinculades, fins a l'extrem que els predicadors mateixos s'agradaven d'identificar-se metafòricament amb la figura del metge (*ibíd.*, n. 142). A més d'aquest fet, Peirats sap detectar una clara burla, per part de Roig, contra la medicina musulmana —degradada, per exemple, en el cas del miracle eucarístic de Saragossa (vv. 3500-3814)— i contra la medicina supersticiosa profundament lligada a la figura de la dona —vista ara com a fetillera—,⁸ a més de posar en relleu —documentant-lo detalladament amb tot de remissions bibliogràfiques a fonts primàries— el vast camp semàntic de la medicina, que creua tota l'obra (I, 119-138) i el lèxic essencial del qual —referit a malalties, remeis, etc.— explica molt detingudament.⁹

Òbviament, si parlem de malalties en el context d'una obra com la que ens ocupa, una de les que trobarem en primera fila és la malaltia d'amor o «amor hereos» (I, 123-139). De nou ací, Peirats, d'entrada, estudia les definicions que n'ofereixen els manuals de medicina de l'època (I, 124). Així, en saber que la causa de l'*aegritudo amoris* es troba «en la hipervaloració de la imatge contemplada i arxivada en la memòria sensitiva» (I, 125), ens serà més entenedor que una de les primeres estratègies per a combatre'l passi per la deturpació paròdica d'aquesta imatge, com es fa en els vv. 10.024-10.032, per exemple. O també que la figura de Salomó pugui passar per la d'un metge savi, especialitzat en el mal d'amors, capaç de conscienciar el protagonista «de l'estat patològic a què l'ha emmenat l'*amor hereos*» (I, 126). El seu diagnòstic, que, de fet, no serà més que l'enumeració «dels símptomes que els teòrics atribuïen a la malaltia de l'amor» (*ibíd.*), servirà de base per a proposar-hi un remei —la castedat i l'allunyament respecte a les dones—, descrit en termes de *medecina vera, divina*, pel personatge de Salomó (vv. 12.011-12.016), ja que som, de nou, davant una interpretació al·legòrica de la medicina, on les malalties s'associen als pecats —tot utilitzant un recurs conegut pels predicadors, com ara Vicent Ferrer, segons fa veure ben adientment Peirats (I, 142, n. 192)—, Déu és el millor metge (vv. 12.104-12.107), les virtuts —per exemple— constitueixen un vertader antidotari i el valor salvífic de la passió de Crist és descrit en termes de ciència medieval. I tot plegat es fa ben intel·ligible gràcies al constant acompanyament informatiu de l'editora, que, sortosament, no s'estalvia notes ni comentaris (veg. com a model del que dic les nn. 193, 194, 195, per exemple) —de fet, tota aquesta part, dedicada a la *vera medecina* (I, 139-150), es llegeix com un comentari de text en tota regla.

8. L'estudi d'uns i altres aspectes lligats a la medicina i al món de la superstició permet que Peirats exhibeixi un òptim coneixement de la matèria, com es pot veure en les notes 151 i 152 (I, 114-115), on defineix conceptes com ara febra terçana, quartana, etc., des del punt de vista de la ciència del moment i sense oblidar les interpretacions al·legòriques que en poguessin fer alguns predicadors, com Vicent Ferrer. També sap descriure les propietats de les pedres segons els lapidaris medievals, en referència als vv. 8.345-8.356, els quals, a més, són comentats més àmpliament en les notes finals de l'edició (II, 399).

9. Vegeu, en aquest sentit, I, 119-121, amb les nn. 157-162 com a simple mostra del tipus d'estudi que aplica a tota aquesta terminologia especialitzada, tractada exhaustivament en el lloc pertinent del volum de l'edició. No cal dir que tots aquests aclariments són utilíssims per al lector, ja que posa al seu abast informacions que, normalment, no li són accessibles. La generositat amb què ha actuat en aquest cas l'editora és ben encomiable.

És ben conegut, però, que la misogínia que aprofita Roig en la descripció de la peripècia vital del protagonista de la seva obra —i de Salomó— apareix contrapuntada per la figura de la Mare de Déu, que escapa, òbviament, a qualsevol censura. Per aquest motiu, Peirats dedica també un ampli capítol (I, 150-188) a l'estudi de l'oposició antifeminisme/immaculisme, tot començant, precisament, per la definició històricament detallada d'aquests dos conceptes. Així, descriu l'antifeminisme tenint en compte la Bíblia —Eva és la via d'entrada del mal al món—, però també les aportacions essencials dels principals pensadors eclesiàstics medievals fins a arribar a aïllar els dos grans tòpics que graviten sobre la figura de la dona: el problema de la menstruació i la vinculació dona/fetilleria, dos aspectes que permeten, a més, l'ús d'elements propis de la cultura popular (I, 154-164). L'immaculisme de l'*Spill* segueix «la tradició dels moralistes d'exaltar les excel·lències de la Verge a *contrario*, és a dir, amb relació als defectes de la resta del gènere de successores d'Eva» (I, 164), alhora que «s'emmarca en tot un escenari de debats teològics que des del s. XII dividien el si de l'Església, en dues bandositats, els partidaris i els detractors del dogma immaculista» (*ibid.*).

Efectivament, per al lector actual pot resultar molt sorprenent el nivell de conflictivitat que podia atènyer la polèmica immaculista, que arribava a dividir els grans ordres mendicants i a implicar, en alguns moments, la Corona mateixa. Per això, de nou, Peirats opta per l'explicació detallada i molt ben documentada d'aquesta querella, de la qual exposa, primerament, els fonaments teològics (I, 164-171) i, tot seguit, la seva transcendència en el context literari, on emmarcarà finalment el cas de l'obra de Jaume Roig (I, 172-188), particularment complex des d'aquesta perspectiva, vistes les ostensibles diferències que separen el tractament d'aquest tema en el ms. de l'obra —on es reconeix el debat obert al respecte i la llibertat d'opinió— i en les primeres edicions impreses (de 1531 i 1561) —on hom opta ja per una postura concreta, obertament proimmaculista, palesa en una nova redacció que afecta cent tres versos —del 10.674 al 10.777—, present en totes dues versions impreses, les quals semblen remuntar a una de comuna (I, 175-176).

Cal dir que aquesta modificació ha estat tractada de manera diferent en les diverses edicions modernes, circumstància detalladament atesa per Peirats, qui remarca com l'edició de Chabàs recull la versió del ms. juntament amb el text mutat, que hi esdevé doncs una falca contradictòria amb el que el precedeix. Aquesta opció, d'una manera o altra, ha estat mantinguda per les edicions posteriors. Peirats, tanmateix, manté el text original —el del ms.—, però dóna també el text mutat en l'aparat complementari, dins la secció en què estudia la transmissió textual de l'*Spill* (concretament en I, 328-329). Ho fa, però, havent explicat prèviament els possibles motius d'aquesta mutació i deixant un interessant quadre comparatiu entre la versió manuscrita, la de l'edició de 1531 i la de Chabàs de 1905. D'altra banda, gràcies al buidatge electrònic del text, a l'anàlisi contrastiva, i a l'estudi contextual, Peirats se sent en situació d'afirmar que, pel que fa a l'autor del text mutat, «es tracta d'un autor diferent al del manuscrit original» (I, 187), la qual cosa s'adiu amb un Roig que «es decidiria per posar en tessitura el debat immaculista, perquè cadascú elegira “el que volguera”, com una part més de la modernitat que suposa la crítica als estaments com les beguines, els clergues, les monges abrandades d'instint sexual, de regust tan boccaccià i de rerefons faceciós que, al capdavall, parteix d'una finalitat ben explícita: divertir un auditori i que el vessant literari siga el motor d'una *disputatio* entre col·legues, especialment lletraferits» (I, 187-188).

La mateixa cura i perícia en la comparació textual es manifesta en l'estudi que fa Peirats de la relació entre l'*Spill* i les *Lamentations de Matheolus* de Jean de Lefèvre, obres entre les quals ja Morel-Fatio havia detectat vincles força colpidors. En aquest cas, Peirats analitza tant els aspectes metaliteraris com els estrictament literaris, que estudia detingudament (I, 193-210), tot acarant l'*Spill* i les *Lamentations* motiu a motiu (imprecació, discòrdia conjugal, pas del temps, engany, caracterització de monges i beguines, etc.). Tota aquesta anàlisi —que passa també per la de la moralitat en totes dues obres (I, 210-216)— condueix Peirats a afirmar que «es més que probable que Roig coneguera el llibre de les *Lamentations de Matheolus* de primera mà» (I, 215) i que l'aprofités, si bé «en alguns casos en contextos diferents, adaptats a la situació valenciana que exigia el seu *Spill*» (*ibid.*), seguint majorment la versió francesa i només ocasionalment la llatina (I, 215-216). Tot mantenint la bona pràctica d'altres moments, també ací clou l'apartat amb un quadre sinòptic, ara de les relacions entre el *Matheolus* i l'*Spill* (I, 217-222).

Però la presentació de l'*Spill* no pot considerar-se completa sense un estudi acurat del seu estil (I, 222-248). Peirats comença descrivint-ne els trets generals, reconeixent les dificultats que deriven del gust de Roig per carregar el seu discurs de valors connotatius, del seu deler per jugar amb el llenguatge, bo i superant amplament el to localista, popular —folkloric i tot— que s'havia imposat com a model en el prefaci, tot, a més, condicionat per la selecció mètrica del tetrasíl·lab, manejat amb absoluta mestria. El nord que sembla seguir la seva opció estilística seria «mostrar un conjunt variat de temes al servei de la perpetuació de la funció lúdica del llenguatge, per tal com subjau una clara voluntat estilística i es presenta amb la major originalitat possible» (I, 223). Dit tot això, l'editora descabdella la seva anàlisi a través de l'estudi de les principals metàfores de l'obra, com ara la metàfora tèxtil (I, 225-230), la de la Redempció (I, 235-237), la de caire cinègic (I, 237-248) o comentant l'ús d'*adynata* (I, 230-234). Al voltant de cadascun d'aquests temes, Peirats sap arregar valuosos informacions que si, d'una banda, il·luminen l'*Spill*, d'altra permeten interessants comparacions amb altres obres —com les moltes que cita en aquestes pàgines— que facin servir els mateixos eixos temàtics.

Però, ja que parlem de connexions amb obres, també té el seu interès l'apartat que dedica Peirats a la recepció literària de l'*Spill* (I, 248-272), on atén amb cura la influència d'aquesta damunt la *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a sa magestat del rey don Phelip al Real de la ciutat de València a 8 de febrer, any 1586*, de Guerau de Montmajor; damunt els versos que dedica Joan Fuster a celebrar la visita de Carles Riba a València el 1957 i damunt el *Regiment de la cosa pública*, de Francesc Vallverdú —a les quals és llàstima que no hagi afegit *Fugitius*, de Salvador Oliva.¹⁰ Tres obres, doncs, que manlleva a l'*Spill* de Jaume Roig esquema mètric i utilitge retòric per a donar eixida a una crítica sarcàstica, en el cas de Montmajor, contra el món acadèmic del seu moment; o contra l'Opus Dei i la seva espiritualitat, en el cas de Vallverdú; o com a mitjà propiciador d'un divertiment, en el cas de Fuster. Val a dir que l'interessant salt de Peirats cap als nostres dies, de la mà de Roig, en certa manera posa de relleu, indirectament, el tema de la vigència dels nostres millors autors medievals per als nostres actuals, una relació que fa l'efecte de no ser tan fluida com caldria, tot i les excepcions com les aportades en aquest punt —i potser més n'hi podríem afegir si pensem en altres referents del nostre segle d'or.

Fins ací he descrit la part de l'estudi de Peirats en què aquesta analitza el contingut de l'*Spill* de Jaume Roig. Però el seu treball és una edició crítica i, per tant, dedica també una primmirada atenció a l'estudi codicològic del text i a tots els aspectes de la seva transmissió. Bella mostra n'és el darrer apartat del primer volum (I, 292-355), on, d'entrada, descriu detalladament les cinc primeres edicions senceres de l'obra de Roig (I, 273-286: A=València 1531, B=València 1561, C=Barcelona 1561, D=València 1735, Barcelona=1865), a més d'estudiar els fragments de Roig entre els materials filològics d'Antoni de Bastero (I, 287-292). Tot seguit, recull totes les variants de còpia de les tres primeres edicions impreses (ABC) front al text manuscrit, bé que restringint-se als dos primers llibres de l'obra (I, 292-344).¹¹ Tota aquesta feïna li serveix de base per a la fixació del *stemma codicum* (I, 345-355) que, entre altres coses, resol el problema de la prelació cronològica de les dues edicions de 1561, ja que conclou que l'edició C presenta contaminacions d'A i B (I, 352).

10. Efectivament, Oliva cita Jaume Roig com un dels models tinguts en compte en la seva novel·la en vers: «[...] El que fa cinc / ha de ser Jaume de València, / a qui, amb perdó, doblo els peus / per cada vers (en fi: ja ho veus)» (Oliva, 1994: 8). Fins i tot, seguint la petja de l'*Spill*, reflexiona a la introducció sobre el model de llengua emprat: «A mi m'agrada que el meu cant / sigui sensat i versemblant, / i vull rimar amb la llengua viva, / no amb la prosòdia artificial: traïr un poquet la normativa, / creu-me, lector, no fa cap mal. [...] Vull, doncs, un català modern [...]» (Oliva, 1994: 10 vs. *Spill*, vv. 672-690). No són pas aquestes les úniques connexions, evidentment, però no podem estendre'ns-hi ací: constatem només que hauria estat francament interessant tenir present també aquesta innovadora i divertida aportació d'Oliva.

11. Totes aquestes dades es poden completar amb els rics materials inclosos en el CD-ROM, on trobem les variants textuales de totes les edicions impreses de l'*Spill* fins a l'any 1990 —si bé no hi trobo la de Vicent Escrivà, de 1981, sense que se'ns n'expliqui el perquè—, a més d'una llista exhaustiva amb la tipologia dels errors de còpia (conjuntius, separatius, per omisió, etc.).

Ja he alludit diverses voltes al llarg d'aquestes ratlles a la presència d'un CD-ROM complementari farcit de materials. Als que ja he esmentat en altres moments d'aquesta ressenya, hi afegiré ara el conjunt d'útils índexs, com ara el paremiològic, el teològic, el de figures, el de paràboles, l'índex marià i altres. Tots ells conformen un valuosíssim instrumental ben útil ja no pas sols per a moure's per l'obra, sinó també per a tendir ponts comparativistes cap a altres obres. Igualment, qui vulgui estudiar aspectes mètriques traurà profit dels rimaris inclosos. Llàstima que hom no hagi aprofitat l'avinentesa per a incloure-hi també un vocabulari complet com el que trobem en l'edició de Miquel i Planas —el seu «Repertori».

Però les ajudes al lector no acaben amb això. Ben al començament he esmentat l'imponent complement que, en forma de notes al text, clou el segon volum —el dedicat a l'edició en si—. Aquestes són les notes que més agrairà el lector, ja que acuden en el seu auxili quasi en tot moment. Es tracta de notes, normalment, àmplies, detallades, amb informació que s'adiu perfectament al cas, i numerades seguint el vers al qual es refereixen. Ben dissenyades, no atabalen el lector ni el colguen amb un munt de notícies malament païdes, ans al contrari: la indubtable erudició que s'hi palesa hi és posada del tot al servei del lector i de la seva (cor)recta intel·lecció del text. Potser no paga la pena intentar classificar tot el conjunt de notes, però sí m'agrada deixar constància de la seva diversitat, perquè això també és indicatiu de la seva utilitat. Efectivament, el lector hi trobarà mers aclariments textuais (mireu, p. e., la n. al vers 42, que es limita a explicar el sentit del verb «aregla» o la n. al vers 46, en què s'aclareix el sentit del mot «tema», tot relacionant-lo amb el món del sermó). En altres casos, l'anotació serveix per a autoritzar amb altres obres el sentit d'un mot o d'un vers. Així, per exemple, la nota referida als vv. 620-625 documenta a bastament la dita que identifica les dones, per llur volubilitat, amb el «penell». Tampoc no hi falten notes que relacionen el text amb els *realia* de l'època. Si Roig parla de les Magdalenes (v. 2.634), Peirats remet, d'immediat, a un convent de monges concret, la localització del qual indica en el context de la València medieval, alhora que esmenta alguns escàndols que s'hi van produir. I el mateix fa quan es tracta d'identificar uns banys (vv. 2.648-2.649) o altres indrets de la ciutat. O, quan Roig cita un seguit de jocs (vv. 3.026-3.027, v. 6.296), Peirats cuita a explicar-nos com eren aquests i a documentar-los, per exemple, amb sermons vicentins. Para especial esment a comentar punts especialment importants de la trama, com ara l'aparició de Salomó (v. 6.479), que relaciona amb la llarga tradició textual del somni, detallada en el seu comentari. També són molt valuosos els seus aclariments sobre terminologia jurídica (veg. les notes als vv. 6.877 i 6.909, per exemple) o mèdica (veg. nn. als versos 959, 8.278).

El lector d'aquestes ratlles ja es deu haver adonat, penso, del tipus de treball —que bé podria donar «llum e regla» per als que vinguin després— que ens ha ofert Anna Isabel Peirats. No pas sols ha establert el text amb totes les garanties crítiques pertinents sinó que, damunt, ens l'ha ben empolainat amb una detallada introducció, que abraça tots els aspectes essencials relacionats amb l'autor, l'obra, la tradició literària, etc.; ens l'ha completat amb un CD-ROM que inclou un bon conjunt d'índexs, utilíssims per als especialistes; i, finalment, l'ha fet accessible al lector culte general amb una anotació tan generosa com ben dissenyada. Què més hom li podia demanar?

Josep YSERN
UNED

BIBLIOGRAFIA CITADA

- CARRÉ, Antònia (1994): «L'estil de Jaume Roig: les propostes ètica i estètica» dins: BADIA, Lola / SOLER, Albert (ed.) (1994) *Intellectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Curial-PAM.
- CARRÉ, Antònia (2002): «El *rescrit* de Jaume Roig i les noves rimades comediades», dins: L. Badia et al. (ed.) *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV): Actes del III Col·loqui «Problemes i mètodes de la literatura catalana antiga», Universitat de Girona, 5-8 de juliol de 2000*. Barcelona: Curial i PAM, p. 355-372.
- OLIVA, Salvador (1994): *Fugitius*. Barcelona: *Quaderns crema*.

- PABST, Walter (1972): *La novela corta en la teoría y en la creación literaria*, Madrid, Gredos.
- PEIRATS NAVARRO, Anna Isabel (1998): «L'Espill de Jaume Roig: Notes per a una edició crítica», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. 74, p. 13-22.
- RIQUER, Martí de (1993): *Història de la literatura catalana. Part antiga*, vol. 4. Barcelona: Ariel.
- VITRY, J. de (1890): *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*, edició a cura de Th. F. Crane, Londres, David Nutt, Publications of the Folk-lore Society. [Reimpressió: Nedeln, Liechtenstein: Kraus Reprint, 1967.]
- YSERN I LAGARDA, Josep-A. (1996-1997): «Retòrica sermonària, *exempla* i construcció textual de l'Espill de Jaume Roig», *Revista de llengües y literatures catalana, gallega y vasca*, p. 151-180.
- YSERN, Josep-A. (2009): «Ressenya de: Jaume Roig (2006) *Espill*, Edició, traducció i comentaris d'Antònia Carré. Barcelona: *Quaderns Crema*», *Estudis Romànics*, 31, p. 524-529.

RUBIO VELA, Agustín (2010): *Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una clave en el Tirant València* (edició de l'autor, no venal), 124 p.

Dedicat al doctor Martí de Riquer i als dos fills de l'autor, aquest nou estudi de l'historiador medievalista Agustín Rubio sustenta una tesi com a punt central: Joanot Martorell (València ca. 1410-1465), el gran novel·lista de la literatura catalana del segle XV, va escriure la seua obra els darrers anys de la seua vida, com és generalment admés, però ho féu —i açò és la novetat— en un ambient i circumstància concrets, durant l'exercici del càrrec de procurador del comte de Dénia en aquesta vila de la Marina en els anys 1460 a 1463. En això s'aparta d'una altra tesi que ve defensant el professor Jaume Torró, de la Universitat de Girona, el qual identifica l'escriptor valencià amb un personatge homònim que va formar part de la cort de l'infant Carles d'Aragó, príncep de Viana, a Barcelona, a l'època de la sublevació de Catalunya contra el rei Joan II.

Rubio Vela comença per subratllar el trastamarisme dels Martorell, antecedents familiars i biogràfics de Joanot que no s'adiuen amb un canvi de partit a favor de l'infant, primogènit d'Aragó i de Navarra, en contra del seu progenitor —tot i que no s'ha d'oblidar que era un membre de la mateixa dinastia, enfrontat amb el rei per la successió navarresa. El pare de Joanot, Francesc Martorell, cavaller, fou jurat de València en el primer govern municipal (1412) format per la facció antequerista encapçalada pels Centelles després de la cruenta desfeta de l'urgellisme valencià a la batalla de Morvedre. El secretari d'Alfons el Magnànim a Nàpols Francesc Martorell era parent seu amb molta probabilitat, i el mateix escriptor formà part de la cort napolitana els anys de 1450, amb el càrrec palatí de cambrer del rei. El novel·lista mantenia bones relacions amb l'infant Enric d'Aragó, mestre de Santiago a Castella, i amb el mateix Joan de Navarra, futur rei Joan II, germans tots dos del Magnànim, i rebia un tracte de favor de la reina Maria, lloctinent del regne, en el litigi de la família Martorell per conservar els dominis de la vall de Xaló (1442).

Sintetitzem la posició de Torró, exposada en un article de *L'Avenç* (núm. 273, octubre de 2002). Quan els moderns estudiosos de la biografia de Martorell, J. Villalmanzo i J. Chiner, creuen que el cavaller valencià degué tornar de Nàpols en morir el rei Alfons (1458), residint a la ciutat de València, en la casa dels seus germans Damiata i Jaume, els últims anys, el professor de Girona afirma diferentment que passà a integrar-se en el seguici del príncep Carles, acollit a la cort napolitana pel seu oncle, i que es traslladà d'ençà de la mort del monarca a Sicília i després a Barcelona: un Joan Martorell, identificat per ell amb l'escriptor, hi ocupava el càrrec d'escrivè de ració i l'ofici cortesà de trinxant del primogènit, com documenta als registres de Cancelleria d'aquest.

És cert —argumenta Rubio— que la documentació al·lusiva al dit Martorell en l'entorn de l'infant Carles en cap cas expressa la condició jurídica de cavaller del personatge, el que resulta incomprendible en el nostre novel·lista; havia estat elevat al rang militar almenys ja el 1440, i feia ostentació d'un exacerbat orgull de classe que ja va ressaltar Riquer. En una ocasió, aquest Joan Martorell, quan actuava a Barcelona en qualitat de procurador del príncep, és mencionat contràriament com a ciutadà de Valèn-